

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.27.17>

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОКТРИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Степанян Рубен Едуардович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена з'ясуванню окремих аспектів імплементації правоположень, що сформовані практикою Європейського суду з прав людини, у національну систему права.

Відзначається, що гносеологія доктрин, що використовуються Європейським судом з прав людини у його діяльності, є чинником удосконалення процесу впровадження у національну систему права європейських стандартів забезпечення прав людини, що сформовані у межах держав-учасниць Ради Європи.

Вказується, що об'єктом посиленої уваги вітчизняних науковців тематика правоположень Європейського суду з прав людини стала внаслідок прийняття у 2012 році нового Кримінально-процесуального кодексу України.

Наголошується, що основна увага вітчизняних науковців зосереджена на наявності чи відсутності у практики Європейського суду з прав людини прецедентного характеру. При цьому поза увагою залишається питання доктринальності рішень страсбурзького суду, взаємозв'язку доктрини і прецеденту саме у контексті діяльності судової інституції Ради Європи.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України дійсно багато у чому ґрунтується саме на цінностях європейської правової культури. Вказуються окремі доктрини, що були імplementовані у національне законодавство, а також дані з Єдиного державного реєстру судових рішень. Що дозволяє зробити висновки про належний рівень імплементації доктрин Європейського суду з прав людини в національній системі права (як у кримінально-процесуальне законодавство, так і практику застосування цього законодавства).

Резюмується, що важливою умовою подальшої євроінтеграції та реалізації євроатлантичного курсу є реалізація стандартів забезпечення прав людини, зокрема і в галузі кримінально-процесуального права. Чинне кримінально-процесуальне законодавство України у цілому сприйняло судові доктрини Європейського суду з прав людини, що втілюють ідеї людської гідності, прав людини та верховенства права. Для органів національної влади важливим є подальший моніторинг практики Європейського суду з прав людини (у контексті зміни судових доктрин), не обмежуючись справами проти України і фактичне втілення правоположень у національній юриспруденції.

Ключові слова: доктрина «плодів отруйного дерева», Європейський суд з прав людини, кримінально процесуальне законодавство, національна система права, судова доктрина, судовий прецедент.

STATE AND PROSPECTS OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DOCTRINES' IMPLEMENTATION INTO CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Stepanian Ruben Eduardovych,
Postgraduate Student
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the clarification of certain aspects of the implementation of legal provisions, formed by the practice of the European Court of Human Rights, into the national legal system.

It is noted that the epistemology of the doctrines used by the European Court of Human Rights in its activities is a factor in improving the process of introducing the European standards for ensuring human rights, formed within the member states of the Council of Europe, into the national legal system.

It is indicated that the themes of the European Court of Human Rights provisions became the object of increased attention by domestic scientists as a result of the new Criminal Procedure Code of Ukraine adoption in 2012.

It is emphasized that the main attention of domestic scientists is focused on the presence or absence of a precedent in the practice of the European Court of Human Rights. At the same time, the issue of the doctrinal nature of the decisions of the Strasbourg court, the relationship between doctrine and precedent in the context of the activity of the judicial institution of the Council of Europe, remains neglected.

The current Criminal Procedure Code of Ukraine is indeed largely based on the European legal culture values. Separate doctrines that have been implemented into national legislation as well as data from the Unified State Register of Court Decisions are indicated. This allows us to draw conclusions about the appropriate level of implementation of the European Court of Human Rights doctrines in the national legal system (both in criminal procedural legislation and in the practice of applying this legislation).

It is summarized that the implementation of human rights standards, in particular in the field of criminal procedural law, is an important condition for further European integration and implementation of the Euro-Atlantic course. The current criminal procedural legislation of Ukraine has generally adopted the judicial doctrines of the European Court of Human Rights embodying the ideas of human dignity, human rights and the rule of law. For national authorities, it is important to further monitor the practice of the European Court of Human Rights (in the context of changing judicial doctrines), not limiting to cases against Ukraine, and the actual implementation of legal provisions into national jurisprudence.

Key words: "the fruits of the poisonous tree" doctrine, European Court of Human Rights, criminal procedural legislation, national system of law, judicial doctrine, judicial precedent.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах подальшої демократизації українського суспільства, а також реалізації стратегічного напрямку розвитку української держави – євроінтеграції та євроатлантичного курсу – важливою є гармонізація національного законодавства зі стандартами, що сформувались в межах Європейського союзу. Фактором цього є також те, що на сучасному етапі розвитку суспільства саме законодавство виконує роль основного регулятора суспільних відносин (водночас, слід вказати, що йдеться про законодавство, яке відповідає вимогам верховенства права; оскільки в протилежному випадку такі прескриптивні тексти не розглядаються як такі, що набувають нормативного характеру).

У цьому аспекті слід вказати, що стандарти забезпечення прав і свобод людини найбільш системно відображено у прийнятій ще у 1950 році Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. При цьому дієвість норм цієї Конвенції забезпечується створенням та функціонуванням Європейського суду з прав людини.

Україна приєдналась до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у 1997 році, зобов'язавшись дотримуватись закріплених у цьому документі норм про права людини та визнавши юрисдикцію Європейського суду з прав людини. А у 2006 році Верховна Рада України приймає Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [1]. Що обумовлює серед іншого вивчення практики цього Суду, а зважаючи і на прецедентний характер його рішень, також імплементацію як норм Конвенції, так і тих доктрин, що сформовані у процесі діяльності цього Суду.

Відтак гносеологія доктрин, що використовуються Європейським судом з прав людини у його діяльності, є чинником удосконалення процесу впровадження у національну систему права європейських стандартів забезпечення прав людини, що сформовані у межах держав-учасниць Ради Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вкажемо на те, що тривалий час окреслена проблематика не була в центрі уваги вітчизняних науковців, зокрема, у галузі кримінально-процесуального права відносин. Чинний на той час Кримінально-процесуальний кодекс був прийнятий за часів радянської держави (і хоча у нього були внесені зміни, однак аксіологічний контекст не можна змінити окремими доповненнями чи змінами окремих норм). Наведемо у цьому контексті слова відомого вченого Ф. Гаєка: «В умовах тоталітаризму в гуманітарних дисциплінах, таких, як історія, юриспруденція чи економіка, не може бути дозволено об'єктивне дослідження та єдиним завданням стає обґрунтування офіційних поглядів, факт очевидний і вже підтверджений практично. У всіх тоталітарних країнах ці науки стали найпродуктивнішими постачальниками офіційної міфології» [2, с. 106].

Об'єктом інтенції вітчизняних науковців окреслена проблематика стала внаслідок прийняттям та набуттям у 2012 році чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України, у якому були відображені здобутки (у першу чергу у аксіологічному аспекті) західної правової культури, пов'язані з визнанням людини основною цінністю, принципу верховенства права, дотримання прав та основоположних свобод людини.

Окремі аспекти окресленої тематики стали предметом пізнання таких вітчизняних вчених, як К. Антонов, В. Бурлака, Л. Гаврилюк, Д. Гудима, В. Дрозд, В. Завгородній, М. Корнієнко, Д. Сергєєва, М. Стоянов, А. Панова, В. Тертишник, Ю. Циганюк, І. Чупрікова та ін.

При цьому слід вказати на те, що у вітчизняному правознавстві основна увага в аспекті окресленої проблематики зосереджена на окремих доктринах, що використовуються Європейським судом з прав людини. Однак відсутнє комплексне дослідження загального розуміння доктрини у практиці цього Суду, системна їх характеристика, не висвітлюються стан і перспективи процесу імплементації таких доктрин тощо.

Очевидно, що в межах цієї роботи неможливо дати відповідь на всі поставлені питання, тому нами буде зосереджена увага лише на останній з вказаних тематик.

Метою цієї статті є загальна характеристика стану імплементації доктрин Європейського суду з прав людини в кримінально-процесуальне законодавство України та окреслення перспектив такої імплементації.

Виклад основного матеріалу. Слід вказати, що досягнення мети цього дослідження передбачає висвітлення окремих пропедевтичних положень, які є підґрунтям

наукового пізнання вказаного предмету. Тому вкажемо на ці положення, які обумовлюють розуміння вказаної у назві роботи проблематики.

По-перше, зважаючи на відсутність загального розуміння доктрин, що формуються у практиці Європейського суду з прав людини, необхідно навести дефініцію цього поняття.

Наголосимо, що основна увага вітчизняних науковців зосереджена (в аспекті правової природи) на наявності чи відсутності у практики Європейського суду з прав людини прецедентного характеру. При цьому поза увагою залишається питання доктринальності рішень страсбурзького суду, взаємозв'язку доктрини і прецеденту саме у контексті діяльності судової інституції Ради Європи.

Вкажемо на те, що у межах предмету нашого дослідження йдеться не стільки про правову доктрину (як джерело права, що об'єктивує право через праці відомих вчених-правознавців), скільки про судову доктрину, тобто те джерело права, що формується суддями Європейського суду з прав людини та відображається у прийнятих страсбурзьким судом рішенням.

Саме тому під судовою доктриною ми розуміємо ту сукупність ідей, положень, принципів, теорій, що визначають порядок вирішення окремих питань при здійсненні Європейським судом з прав людини правосуддя та які знаходять відображення у рішеннях цього Суду. Додамо, що доктрина може стосуватися і загальних питань судового розгляду, однак все одно її застосування призводить до прийняття окремих рішень на окремих стадіях судового розгляду.

По-друге, варто вказати, що Європейський суд з прав у своїй діяльності утверджує цінності, які сформовані в межах європейської правової культури та які вказуються, зокрема, у преамбулі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це і людські права, і демократія, і людська гідність, і верховенство права. Вказані поняття є такими, які важко визначити (не існує їх «єдино правильного» визначення, а їх зміст розкривається передусім через їх складові). При цьому сутнісний характер цих явищ розкривається саме через їх доктринальне обґрунтування, у тому числі і через судову доктрину Європейського суду з прав людини.

Отже, визначаючи стан імплементації доктрин Європейського суду з прав людини у національну систему права, слід вказати таке. Вище ми зазначили, що прийнятий нині чинний Кримінально-процесуальний кодекс України дійсно багато у чому ґрунтується саме на цінностях європейської правової культури. «Одним із небагатьох кроків влади, про який позитивно відгукуються правозахисні організації, є ухвалений в минулому році новий Кримінальний процесуальний кодекс. ...А про ступінь його прогресивності, на мій погляд, свідчать позитивні результати двох експертиз Ради Європи у 2007 і 2011 роках» [3] – вказується на одному з інтернет-ресурсів. «Новий КПК – єдиний за всю історію незалежної України кодекс, який поставив на перше місце інтереси обвинуваченого, а не правоохоронних органів. ... Новий КПК дає змогу забезпечити реальну, а не декларовану процесуальну рівність сторін та утвердити змагальність процесу, який стає дотичним не тільки до судового розгляду, а також і до етапу розслідування» [4].

«Рада Європи позитивно оцінює нову редакцію Кримінально-процесуального кодексу України (КПК). Про це під час круглого столу повідомив експерт Ради Європи Ерік Сванідзе... «Ми отримали хороший текст кодексу, але його виконання має відповідати практиці Європейського суду ... – заявив експерт» [5].

Наведені цитати з інтернет-ресурсів (це лише невелика їх кількість. Позитивних відгуків щодо нового Кримінально-процесуального кодексу значно більше) дозволяють зробити припущення про те, що у цілому норми кримінально-процесуального

законодавства закріпили положення тих доктрин Європейського суду з прав людини, які розкривають сутнісний характер означених вище правових цінностей.

У цьому аспекті доцільно згадати для прикладу доволі важливу доктрину, що перманентно використовується Європейським судом з прав людини і яка знайшла відображення у тексті Кримінально-процесуального кодексу України. Маємо на увазі доктрину «плодів отруйного дерева», яка ставить низку вимог до доказів, що використовуються у кримінальному процесі, зокрема, якщо вони були отримані з порушенням прав людини. Так, відповідно до ч. 1 ст. 87 цього нормативно-правового акту (якої не було у попередній редакції закону) «Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» [6].

Не можна обійти увагою і безпосереднє закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві доктрини верховенства права (зокрема у формі принципу верховенства права). Це був правильний крок у сучасних умовах, хоча у ст. 8 Конституції України вказується на визнання принципу верховенства права та його дію у національній системі права [7]. При цьому наголосимо, що при закріпленні цього принципу у національному кримінально-процесуальному законодавстві законодавець використав бланкетний спосіб, відсилаючи суб'єктів кримінального провадження навіть не до національного законодавства, а до практики Європейського суду з прав людини.

Окремо слід згадати і доктрину юридичної визначеності, яка стала складовою частиною кримінально-процесуального законодавства, зокрема, через закріплення принципу верховенства права, а також через зміст цього законодавства. Додамо, що доволі часто у практиці Європейського суду з прав людини згадується ця доктрина в контексті здійснення органами публічної влади негласної діяльності. «Норма права є «передбачуваною», якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – у разі потреби за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку. Суд наголошував на важливості цього принципу стосовно таємного спостереження» [8] – вказав страсбурзький суд у справі «Volokhy проти України». Це положення постійно відтворюється Європейським судом з прав людини у своїх рішеннях. Згадаємо справи Malone проти Сполученого Королівства [9], Amann проти Швейцарії [10] та ін.

У цьому аспекті варто вказати на закріплення у Кримінально-процесуальному кодексі України глави 21, у якій закріплено інститут негласних слідчих (розшукових) дій [6]. Цей інститут дійсно відповідає передовим практикам європейських держав та стандартам забезпечення прав людини. Його наявність у кримінально-процесуальному законодавстві значно обмежила діяльність різних спецслужб держави у контексті їхніх можливостей отримання конфіденційної інформації про особу без достатніх для цього підстав, позбавивши органи правопорядку права вести спостереження за людиною з метою досягнення «суспільного блага». Мета не виправдовує засобу і будь-яке обмеження прав людини повинно бути здійснене з дотриманням необхідних умов, що визначаються у законодавстві.

До вказаного слід вказати також таке. За запитом «плодів отруйного дерева» у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 315 рішень національних судів (кримінальна форма судочинства), що були прийняті протягом 2021 року.

За запитом «верховенства права» у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 20883 рішень національних судів (кримінальна форма судочинства), що були прийняті протягом 2021 року.

Так, очевидним є факт, що частина рішень приймалась у межах однієї справи (ухвали, апеляційні інстанції тощо), частина згадок цих доктрин не завжди відповідає сутності відповідних правових явищ, однак, вважаємо, що ці цифри є доволі показовими.

Вважаємо, що наведена інформація дозволяє зробити відповідні висновки про стан імплементації доктрин Європейського суду з прав людини в національній системі права. При цьому можна говорити як про кримінально-процесуальне законодавство, так і про практику застосування цього законодавства.

Ураховуючи вказане, доцільно перейти до визначення подальших перспектив імплементації правоположень, що визначені у практиці Європейського суду з прав людини.

В цьому аспекті доцільно вказати на те, що практика Європейського суду з прав людини не є категорією статичною. Судові доктрини, у тому числі й ті, що формуються Європейським судом з прав людини, змінюються зі зміною суспільних відносин, на регулювання яких вони спрямовані. Відтак у цьому контексті необхідно відзначити потребу постійного моніторингу практики страсбурзького суду задля імплементації відповідних змін у національну систему права.

Важливим аспектом імплементації доктрин Європейського суду з прав людини у національну юриспруденцію є імплементація на сутнісному рівні. Мається на увазі те, що основним завданням реалізації відповідних положень доктрин є реалізація тих цінностей, гарантією яких вони виступають. При цьому не важливим є посилання, наприклад, у рішенні національних органів судової влади. Головне – це не згадка відповідної доктрини, а її фактичне застосування. Вище ми вказували на кількість посилань на окремі доктрини вітчизняних суддів. Так, на першому етапі впровадження доктрин доцільним і навіть необхідним є таке посилання. В подальшому, на нашу думку, можливим є фактичне застосування і без можливої згадки як назви доктрини, так і вказівки окремих рішень Європейського суду з прав людини.

Висновки. Таким чином, важливою умовою подальшої євроінтеграції та реалізації євроантлантичного курсу є реалізація стандартів забезпечення прав людини, зокрема і в галузі кримінально-процесуального права. Чинне кримінально-процесуальне законодавство України у цілому сприйняло судові доктрини Європейського суду з прав людини, що втілюють ідеї людської гідності, прав людини та верховенства права. Для органів національної влади важливим є подальший моніторинг практики Європейського суду з прав людини (у контексті зміни судових доктрин), не обмежуючись справами проти України і фактичне втілення правоположень у національній юриспруденції.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
2. Гаєк Ф. *Шлях до рабства* / Пер. з англ. С. Рачинський. Київ : «Наш Формат», 2022. 208 с.
3. КПК і європейські цінності: опозиція хоче назад до СРСР? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2013/04/9/6986406/>.
4. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України покликаний забезпечити європейські цінності та принципи в дотриманні прав людини. URL: <http://www.golos.com.ua/article/88676>.
5. Тейшейра: ЄС сподівається, що новий КПК України буде прийнятий найближчим часом. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/teysheyra-es-nadeetsya-chto-novyy-upk-ukrainy-budet-prinyat-23012012125800>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Case of Volokhy v. Ukraine. Application no. 23543/02. 2 November 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>.

9. Case of Malone v. United Kindom. Application no. 8691/79. 2 August 1984. URL: [https://hudoc.echr.coe.int > app > conversion > pdfю](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf)

10. Case of Amann v. Switzerland. Application no. 27798/95. 16 February 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497>.